

HAKASYA BULGUSU ESKİ BİR TÜRK MEZAR TAŞI: AÇURI (OÇURI, Ye 26) YAZITI

Hatice Şirin USER*

Özet: Hakas ve Tuva bölgesinde Yenisey ırmağı kıyılarında dağınık olarak bulunan Yenisey yazıtlarının metinleri, eski Türk toplumunun sosyal yaşamına dair eşsiz bilgilerle donatılmış durumdadır. Bu yazıya konu olan ve Yenisey ırmağı havzasında N. A. Kostrov tarafından 1857’de bulunan mezar yazıtı Açuri (Ye 26), daha önce Radloff, Orkun, Malov, Batmanov-Subrakova, Vasilyev, Tekin ve Kormuşin tarafından yayımlanmıştır. Bu makale, yazıt metninin yeniden okuma ve anlamlandırma denemesidir.

Anahtar Kelimeler: Runik harfli Türk yazıtları, Yenisey yazıtları, Açuri (Oçuri) Yazıtı (Ye 26)

An Old Turkic Tombstone Found in Khakasia: The Ochury (Ye 26) Inscriptions

Abstract: The tombstone texts, known as Yenisei (Enisei) inscriptions, found in Khakasia and Tuva regions, near the Yenisei river banks, contain unique information about the social life of the ancient Turkic society. The tombstone Ochury (E-26), which was found in 1857 by N. A. Kostrov near the Yenisei (Enisei) river basin, was published by Radloff, Orkun, Malov, Batmanov-Subrakova, Vasilyev, Tekin and Kormushin previously. This paper is an attempt for the re-reading and re-interpretation of this tombstone text.

Key Words: Runic Turkic inscriptions, Yenisei (Enisei) inscriptions, Ochury Inscription (E-26)

1. Giriş: Eski Türk çağına ait Runik yazı sistemli *bitig*ler sınıflandırmasında Yenisey bölgesi bulguları olarak tanımlanan anıtların bir çoğu, ölen beylerin kısa yaşamöyküleri olarak tanımlanabilecek mezar taşlarıdır. Yenisey mezar yazıtları stilistik açıdan, Moğolistan bölgesinin II. Türk Kağanlığı ve Ötüken Uygur Kağanlığı tarih kroniklerinden farklılıklarıyla, filolojik bakımdansa dönemin diyalekt malzemesini içermeleriyle dikkat çekmektedir. Yenisey bölgesi Türk yazıtlarının büyük kısmının yıpranmış ve harap halde olması yüzünden, bunların paleografi ve epigrafi temelinde incelenmesi henüz mükemmelen tamamlanmamıştır; ancak Moğolistan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Altay ve Avrasya bölgesi yazıtlarına kıyasla Yenisey bölgesi yazıtlarının sayısal açıdan daha yüksek değer arz ettikleri saptanmış durumdadır. Vasilyev tarafından hazırlanan *Korpusta* 145 olarak belirlenen sayı, 1983’ten sonra Yenisey bölgesinde bulunan yeni yazıtlarla 184’e yükselmiştir (Sertkaya 2008: 14).

* Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi.

HAKASYA BULGUSU ESKİ BİR TÜRK MEZAR TAŞI: AÇURI (OÇURI, Ye 26) YAZITI

Yenisey yazıtları, toplu olarak Radloff, Orkun, Malov, Batmanov, Batmanov-Kunaa, Vasilyev, Kormuşın, Amanjolov tarafından yayımlanmış olmakla birlikte, adı geçen bilim adamlarının çalışmalarında herhangi bir yazıtın gerek Runik yazımının, gerek harfçevrimi ve yazıçevriminin, gerekse anlam ve yorumların birbirinden çok farklı olabildiği, bu farklanmaların okuma ve anlamlandırma denemelerine bağlı bir çoğalma gösterdiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Yazıtların bulunduğu arazinin sert iklim koşulları ve yüzyıllar boyunca korunmasız kalmaları harflerin aşınmasına neden olduğu için, okunaksız durumda olan bazı yazıtların güvenilir yayımları, ortak söz varlığına sahip ve nispeten az zarar görmüş yazıtlardan yardım alınarak yapılmaktadır.

Yenisey mezar taşları eski çağ Türk insanı için ülke (*il*), ülke ahalisi (*bodun*) ve ülke idarecisi (*kan*) kavramları ile akraba (*kadaş*), eş (*kunçuy*), çoluk çocuk (*ogul, kız*), arkadaş (*eş, adaş*) olgularının taşıdığı yüksek değeri kanıtlayan belgelerdir. Bu yazıtlarda “sahibinin önem ve statüsüne uygun olarak görülen farklar dışında hemen hepsinde bir üslup bütünlüğünün varlığı dikkati çeker.” (Barutcu Özönder 1998: 174). Bu üslup bütünlüğü, yaklaşık % 30-40 oranında korozyon gösteren bir metnin % 85-90'lara ulaşabilecek güvenli onarımını olanaklı kılmayı sağlamaktadır.

Yenisey yazıtları, bize mezar sahiplerinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatları hakkında türlü bilgiler verir. Bu metinler eski çağ Türk insanın ortalama yaşam süresinden adına, unvanına, ailesine, mal varlığına, *erlik erdemine, kutlu* saydığı coğrafya birimine ve töz hayvanına kadar çok zengin sosyolojik veriler sunmasıyla, Moğolistan bölgesine ait anıt yazıtlardan biçimsel açıdan farklanmaktadır.

Bu yazıya konu olan Açuri (Oçuri) yazıtı, *bilge mançu tirig* adlı/unvanlı bir ögenin mezar taşıdır. *bilge mançu tirig, il ögesidir. öge* unvanı, Yenisey yazıtlarından Kejeelig Hovu (Ye 45), II. Bay Bulun (Ye 49) ve Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtlarından Suci'de geçer: *ogl(a)n (a)t(i)m : çwb¹wç : m(a)l ...qA (a)t(i)m : k²vmw^l ögä* (Kejeelig Hovu 1); *(ä)r (a)t(i)m : qM¹ı¹ : m(a)l ögä : b(ä)n* (Bay Bulun 2); *kutl(u)g : b(a)ga : t(a)rk(a)n : ögä : buyruki : m(ä)n* (Suci 3).

Eski Türk çağına ait unvanlar, unvan niteleyicileri ve rütbe bildiren sözlerle ilgili geniş bir kaynak birikimi oluşmasına rağmen, bu sözlerin karşıladığı görevler, rütbelere ve genel olarak anlamlar, halen bilinmezliğini korumaktadır. Bununla birlikte eski Türk çağı unvanı *ögenin*, Türk-İslam döneminde *vezire* denk bir görevi olduğu ve “counsellor=danışman” anlamına geldiği ileri sürülmüştür (ED: 101ab; Erdal 1991: 377). Kaşgarlı, sözcüğü cins ad olarak tanımlamakla (“çok akıllı, yaşlı kimse, ulusun büyüğü”) birlikte, *öge tigit* “kağan çocuklarının küçüklerine ve orta düzey kimselerin büyüklerine verilen unvan” alt maddesinde sözcüğün unvanlık kullanımına açıklık getirmektedir (DLT IV: 451). Yazıtta, Açuri (Oçuri) mezar yazıtı sahibinin *tiginliğine* dair herhangi bir ipucu olmadığından, bu kişinin genç bir *tigin* değil, üst düzey bir *il* yöneticisi ve yaşlı bir bilge savaşçı olması çok yüksek bir olasılıktır.

Yazıtta *il ögesi bilge mançu tirig* unvanlı mezar sahibinin adı da kayıtlıdır: *or beg*. *Or* sözcüğü¹, yazılı bir belgede ilk kez geçmektedir; ancak *ordu* “kağan karargâhı” sözcüğünün kök biçimi olduğu anlaşılan bu sözcüğün “yüksek” > “yüksek rütbeli bir unvan niteleyicisi” biçiminde bir anlam gelişmesi yaşadığı izlenebilir. Sözcük *or beg* şeklinde birleşik bir ad da olabilir. Yazıtın ilk satırı, *il ögesi bilge mançu tirig* unvanlı ve *or beg* adlı Türk beyinin yoğ töreninin gerçekleştirildiğini bildirir. Cümlemin yüklemi okunamayacak ölçüde yıpranmıştır. Açıkça okunabilen *il ög(ä)si m(a)ñçu bilgä tirig öl(ü)gin* ibaresindeki *ölüg* sözcüğü, “cenaze, ölü beden” anlamıyla Kül Tigin Yazıtı’nda kayıtlıdır: *öl(ü)gi : yurda : yolta : y(a)tu k(a)lt(a)çtı : (ä)rt(i)g(i)z : “Ölü(ler)i(niz) (cesetleriniz), (cenaze) çadır(lar)ında ve yol(lar)da kalacak idi (gömülmeden kalacaktı).”* (KT K 9).

Cümle yüklemine oluşturduğunu varsaydığımız *yoglat-* eylemi, Türk Runik metinlerinde belgelenebilen bir ögedir: *k(a)tun : yok bolm(t)ş (ä)rti : (a)nu yogl(a)t(a)yın : t(e)di : (T 31); [...] k(a)g(a)n : in(i)si : (e)l çor : tig(i)n : k(ä)l(i)p : ul(a)yu : tört tig(i)n : k(ä)l(i)p : işb(a)ra : b(i)lgä : kül i(ç) çor(u)g : yogl(at)tı : (KÇ 24).*

yoglat-, geçişli bir eylem olduğu için birinci cümlede *anı (katunug)* ögesiyle, ikinci cümlede *işbara bilge kül i(ç) çorug* söz öbeğiyle, yani yükleme durumundaki sözcüklerle nesne-eylem ilişkisindedir. Birinci örnekteki sözcük zamir olduğu için *+nI*, ikinci söz öbeğindeki unvan grubu da iyelik eksiz olduğu için *+(X)g* ekiyle çekimlenmiştir. Açurı Yazıtı’ndaki unvan grubunu (*mançu bilgä tirig*) izleyen *ölüg* sözcüğünü *+n* yükleme durumu ekinin izlemesi, cümle yüklemine *yoglatdımız* olarak kurmamızın gerekçesidir. Böylelikle Açurı Yazıtı’nın *il ögäsi bilge mançu tirig ölügün [yoglatdımız]* ile, yani mezar sahibi beyin cenazesi töreninin düzenlendiği bildiriyle başladığı varsayılabilir.

Yazıtın diğer bir çok Yenisey mezar taşından farklı biçimde, ölen kimsenin ağzından değil, yazıt bitigcisi veya bitigciye metni yazdıran kişinin ağzından yazılması, belgeyi ilgi çekici kılan bir özelliktir. Acınma ünlemi *äsiz* “vah, eyvah, yazık, heyhat”ın, Yenisey yazıtlarında tekil ve çoğul birinci kişi iyelik ekiyle çekimlenmesinin yanı sıra, Açurı (Oçurı) bu ünlemin ikinci kişi iyelik ekiyle de çekimlendiği -şimdilik- tek örneği taşımaktadır.

2. Yazıtın Konumu: Yazıt, Minusinsk bölgesi valisi N. A. Kostrov tarafından 1857 yılında Abakan ve Yenisey ırmaklarının kanalları arasında kalan Koybal bozkırı ortasında Oçurı kentinin 20, Kala kentinin 25, Abakan kentinin 30 km. uzağında bulunmuştur. Şuşa kenti idarecileri tarafından Minusinsk Müzesi’ne getirilmiştir. Halen bu müzede 32 numarayla kayıt ve koruma altındadır (Radloff 1895: 328; Orkun 1940: 133; Malov 1952: 47; Vasilyev 1983: 24).

¹ Bu konuda bkz. Öner 1993.

HAKASYA BULGUSU ESKİ BİR TÜRK MEZAR TAŞI: AÇURI (OÇURI, Ye 26) YAZITI

2.1. Yazıtın Tanımı: Dikilitaş koyu kahverengi kumlu taştan yapılmıştır. 205x30x30 cm. ölçülerinde, dikdörtgen kesilmiş, kenarları mükemmel yontulmuş, yüzeyi işlenmiştir. Dört dikey yüzeyi vardır. Üç yüzde 4 satır bulunmaktadır. Yazıt metni toplam 13 satırdır². Büyük bir bölümü zarar görmüştür. Satırların başları ve sonları aşınmıştır. Vasilyev, Radloff Atlası kopyasına dayanarak rekonstrüksiyonunu yapmıştır. Kormuşin, Fin Atlası ve Radloff Atlası'nı karşılaştırarak önceki yayımcılardan hayli farklı bir metin kurmuştur. Yazıt *bustrofedon*³ tarzında yazılmıştır (Radloff 1895: 328; Orkun 1940: 133; Malov 1952: 47; Vasilyev 1983: 24).

2. 2. Yazıt Hakkında Yapılan çalışmalar: Fallenberg, yazıtın bir kopyasını çıkararak Radloff'a göndermiştir. Yazıtın fotoğrafları *Inscriptions de l'Énisséi. Recueillies et publiées par la Société Finlandaise d'Archeologie*, Helfingfors 1889, XIX.s. ve V.V. Raddloff, *Atlas drevnostey Mongolii, Atlas der Altertümer der Mongolei, Dritte Lieferung*, St. Petersburg 1896, LXXXIX.s.'de yayımlanmıştır. Yazıtın okunması ve anlamlandırılması yönünde aşağıdaki çalışmalar yapılmıştır:

I. W. Radloff (1895), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St.-Petersburg, 328-330⁴.

II. Orkun, H. N. (1940), *Eski Türk Yazıtları III. Yenisey Yazıtları*, İstanbul: Alaeddin Kırıl Basımevi, 133-137.

III. Malov, S. Ye. (1952), *Yeniseyskaya pis'mennost tyurkov, textı i perevodi*, Moskva- Leningrad: Akademiy Nauk SSSR, 47-51.

IV. Batmanov, İ.A.-Subrakova, O.V. (1970), *Drevniye pis'mena Hakasii. Vıp I.* Abakan, 44-47⁵.

V. Vasilyev, D. D. (1983), *Korpus tyurskih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*, Leningrad, 24, 64, 102.

VI. Tekin, T. (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, 233.

² Kormuşin, yazıtta toplam 16 satır görmüşse de, yazıt fotoğrafları ve kopyalarına göre metin 13 satırdan oluşmaktadır.

³ Okuma yönü, çift süren öküzü'n yaptığı gibi yatay ve dönüşümlü olarak sağdan sola ve soldan sağa doğru ilerleyen eski çağlara ait bir yazı biçimi (< Grek. *bous* "öküz" + *strephein* "dönmek").

⁴ Nadir kitap kapsamına alındığından fotokopisi çektirilmeyen bu eseri, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde dijital ortama aktararak tarafımıza ulaştıran Başkent Üniversitesi Araştırma Görevlisi Bilge Gökter'e teşekkür ederim.

⁵ Bu yayını bize ulaştıran Kazan Devlet Üniversitesi Tatar Tili Kafedrası Başkanı Dr. Elfiye Yusupova'ya ve kendisiyle iletişim kurarak yayını edinmeye aracı olan Prof. Dr. Mustafa Öner'e teşekkür ederim.

VII. Kormuşin, İ. V. (2008), *Tyurkskie yeniseyskie epitaflı. Grammatika. Tekstologiya*, Moskva: Nauka, 9-20⁶.

VIII. Yazıt, Abai Kazak National Pedagogical University, Institute of Information Technologies bünyesinde Napil Bazılhan başkanlığında hazırlanan *TÜRİK BİTİG Electronic Database Ethno-cultural and Archeological Data* adlı elektronik veri tabanında da yayımlanmıştır:

<http://irq.kaznpu.kz/?mod=1&tid=2&oid=112&lang=e> (erişim tarihi: 25.02.2009).

3. Yazıtın Harfçevrimi:

- Ön** I. $\text{Il}^2 \text{w}^2 \text{s}^2 \text{I} : \text{In}^1 \text{n}^1 \text{c}^1 \text{w}^1 \text{b}^1 \text{Il}^2 \text{g}^2 \text{A} : \text{t}^2 \text{Ir}^2 \text{g}^2 : \text{w}^1 \text{g}^2 \text{In}^2 \dots$
II. $\text{wg}^1 \text{l}^1 \text{I} : \text{t}^1 \text{I} : \text{k}^1 \text{w}^1 \text{ç}^1 \text{wr}^1 \text{I} \text{wg}^1 \text{l}^1 \text{n}^1 : \text{t}^1 \text{wg}^1 \dots$
III. $\text{r}^2 \text{n}^2 \dots \text{r}^2 \text{s}^2 \text{Iz} : \text{t}^1 \text{I} \text{z} \text{wr}^1 \text{b}^2 \text{g}^2 \text{s}^2 \text{Iz}$
IV. $\dots \text{A} : \text{Il}^2 \text{I} \text{z} \text{w}^1 \text{ç}^1 \text{w}^1 \text{n}^2 : \text{qz} \text{g}^1 \text{n}^1 \text{w} : \text{r}^1 \text{z} \text{qwy}^1 : \text{y}^1 \text{It}^1 \text{A} : \text{s}^2 \text{Iz}$
- Sol** I. $\text{y}^2 \text{t}^2 \text{I} : \text{y}^2 \text{g}^2 \text{r}^2 \text{mI} : \text{r}^2 \text{d}^2 \text{mI} : \text{y}^1 \text{s}^2 \text{In}^1 \text{t}^1 \text{A} \text{r}^2 \text{d}^2 \text{m} : \text{w}^1 \text{t}^2 \text{I}$
II. $\dots \text{y}^2 \text{r}^2 \text{d}^2 \text{kI} : \text{t}^1 \text{mq}^1 \text{l}^1 \text{g}^1 \text{y}^1 \text{l}^1 \text{qI} : \text{b}^1 \text{w}^1 \text{I} \text{s}^2 \dots$
III. $\dots \text{q}^1 \text{b}^1 \text{qIr}^1 \text{I} : \text{b}^1 \text{w}^1 \text{I} \text{s}^2 \text{z} : \text{r}^2 \text{t}^2 \text{I} : \text{qr}^1 \text{A} \text{s}^2 \text{çIn}^1 \text{t}^2 \text{g}^2$
IV. $\dots \text{t}^2 \text{g}^2 \text{mI} \text{s}^2 \text{w} : \text{t}^2 \text{I} \text{z} : \text{y}^2 \text{It}^2 \text{I} \text{b}^2 \text{I} \text{z} : \text{wg}^1 \text{l}^1 \text{n}^1 \text{r}^2 \text{t}^2 \text{I}$
- Sağ** I. $\dots \text{wz} \text{r}^2 : \text{y}^2 \text{wzI} : \text{b}^2 \text{g}^2 \text{t}^2 \text{r}^2 : \text{b}^2 \text{I} \text{z} \text{I} : \text{b}^2 \text{g}^2 \text{t}^2 \text{k}^1 \text{I} \dots$
II. $\dots \text{mIs}^2 \text{r}^2 : \text{d}^1 \text{s}^2 \text{I} \text{z} : \text{Il}^2 \text{g}^2 \text{r}^2 : \text{d}^2 \text{g}^2 \text{w}^2 \text{s}^2 \text{I} \text{z} : \text{wz} \text{I} \text{In}^2 \text{l}^2 \text{I} \text{z} : \text{I} \dots$
III. $\text{s}^2 \text{Iz} \text{b}^1 \text{g}^1 \text{Ir}^1 : \text{k}^1 \text{wz} \text{I} \text{In}^2 : \text{wn}^1 \text{qr}^1 \text{A} \text{k}^1 \text{w}^1 \text{r}^2 \text{mz} \text{Ir}^2 \text{t}^2 \text{I} \text{z} : \text{s}^2 \text{çg}^1 \dots$
IV. $\dots \text{w}^1 \text{I} \text{In}^2 \text{md}^2 \text{I} \text{z} : \text{y}^1 \dots \text{k}^1 \text{w}^1 \text{r}^2 \text{md}^2 \text{I} \text{z} : \text{b}^1 \text{w}^1 \text{k}^1 \text{md}^2 \dots$
- Arka** I. $\text{s}^2 \text{I} \text{z} \text{I} \text{z} \text{r}^2 \text{t}^1 \text{wr}^1 \text{l}^2 \text{I} \text{z} \text{w}^1 \dots$

3.1. Yazıtın Yazıçevrimi:

- Ön** I. il ög(ä)si : m(a)nçu bilgä : tirig : öl(ü)gin [yogl(a)td(1)m(1)z]
II. oglı:tı : küç urı ogl(a)n : tog[di].....
III. (ä)r(ä)nr² (ä)siz : (a)t(1)ı(1)z or b(ä)g : (ä)siz
IV.a : il(i)ı(i)z üçün : k(a)zg(a)nur <ö>z kuy : yıta : (ä)siz

⁶ Bu eserin yayımını haber veren ve tesadüfen aynı günde tarafıma ulaştıran Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya ve Yrd. Doç. Dr. Erhan Aydın'a teşekkür ederim.

HAKASYA BULGUSU ESKİ BİR TÜRK MEZAR TAŞI: AÇURI (OÇURI, Ye 26) YAZITI

- Sol** I. y(e)ti : y(e)g(i)rmi : (ä)rd(ä)mi : y(a)s(i)n (a)ta (ä)rd(ä)m : ölti
II.y(e)rd(ä)ki : t(a)mk(a)l(i)g y(i)lki : buşs[(i)z (ä)rti]
III.k¹ b(a)kırı : buşs(i)z : (ä)rti : k(a)ra s(a)çın t(ä)g
IV.[y(a)g(i)ka] t(ä)gmiş sü : t(ä)ñi : yiti bñ : ogl(a)n (ä)rti
- Sağ** I. [y]üz (ä)r : yüzi : b(ä)gl(ä)r : b(ä)ñ(i)zi : b(ä)gl(i)k k(a)ş[ı b(ä)gl(i)k]
II. [(a)lt]miş (ä)r : (a)d(a)ş(i)ñ(i)z : il(i)g (ä)r : (ä)dgü (ä)ş(i)ñ(i)z : öz(ü)ñin
(e)liñ(i)z : ...I
III. (ä)siz b(a)gır : köz(ü)ñin : wn¹ k(a)ra körm(ä)z irtñ(i)z : s(a)ç(i)g....
IV. ökinm(ä)d(i)ñ(i)z : y[ita] körm(ä)d(i)ñ(i)z : bökm(ä)d[(i)ñ(i)z]
- Arka** I. (ä)siz(i)ñ (ä)r (a)t or (e)l(i)ñ w...

3.2. Yazıtın Çevirisi

- Ön** I. *il ögesi mançu bilge tirig(in) cenazesini [törenle gerçekleştirdik].*
II. Oğulları, güçlü erkek evlat(lar olarak) doğdular.
III. Erler..... Heyhat! Adınız Or Beg. Ne yazık!
IV. iliniz için ele geçirdiğiniz vadi(ler ve) barınak(lar)! Heyhat ! Ne yazık!
- Sol** I. Onyediyiğitliği (kahramanlığı vardı), yayıyla (ok) atarak, kahramanca öldü.
II. Dünyadaki damgalı atları sayısız idi.
III. ... Bakır (parası) sayısız idi, kara saç(lar)ı gibi.
IV. (Düşmana) hücum etmiş asker sayısı: Yedi bin evlat (er, asker) idi.
- Sağ** I. (Yüz) er (asker), yüz(ler)i (çehreleri) beyler, beniz(ler)i beylik, kaş(ları) beylik (beylere yakışır, beylere özgü biçimde).
II. Altmış er yoldaşınız, elli er dostunuz, kendinizi ülkeniz
III. Ne yazık! Vah! Gözün(üz)le görmediniz, saçı.....
IV. Pişmanlık duymadınız! Yazık ! Görmediniz! Doymadınız!
- Arka** I. Yazık! Erlik adı Or (Beg). Ülken ...

4. Notlar

4.1. il ög(ä)si : m(a)nçu bilgä : tirig (Ön I): Son sözcüğü Radloff *äriḡ*, Orkun, Malov, Tekin, Batmanov-Subrakova ve Kormuşin *irig* olarak okur (Radloff 1895: 329; Orkun 1940: 133; Malov 1952: 48; Batmanov 1970: 45; Tekin 2000: 233; Kormuşin 2008: 18).

Kurt Wulff, Yenisey yazıtlarına dair yayımlanmamış çalışmasında Radloff'un düzeltmelerini "fantezi" olarak değerlendirirse de (Erdal 2002: 58), Açurı Yazıtı yayımlarında Radloff kopyalarının önemi yadsınamaz ölçüdedir. Radloff kopyasına göre, $\Pi^2 \text{w}g^2s^2I : In^1n\text{c}w b^1I^2g^2A : Ir^2g^2 : \text{w}l^2g^2In^2 = il \text{ög}(\ddot{a})si : m(a)n\text{c}u bilgä : irig$ olarak harfçevrimi ve yazıçevrimi yapılabilen bu satırdaki son sözcük, K. Wulff'un yayımlanmamış çalışmasına dayanan Erdal tarafından *tirig* olarak okunmuştur. Erdal, bu tezini *tirigin* özel ad ögesi olarak Ye 3, 3; Ye 51, 1; Ye 6, 1; Ye 44, 6'da geçtiğini belirleyerek güçlendirir (2002: 58). Buna karşılık Bazin, Ye 3 ve Ye 6 zemininde *tirigin* kişi adı ögesi değil; "diri, canlı" anlamlı cins bir ad olduğunu ileri sürer; dolayısıyla Wulff'taki düzeltmeye "ölmüş bir kişiye 'canlı, diri' demek paradoks olduğu için" karşı çıkar ve YE 3 ve Ye 6'daki sözcükleri *tiräg* (*tirä-* "yaşlanmak, dayanmak" + (X)g) okur (Bazin 1993: 39). Erdal, Sami dillerinde *hayy* "yaşamak" kökünden türeyen sözcüklerin özel adlar oluşturabildiklerini, dolayısıyla Türkçede de bu tür bir ilişkilendirmenin söz konusu olduğunu belirterek Bazin'e karşı çıkar (2002: 58).

Türklerde ad verme geleneğinde yeni doğanın yaşamını sürdürebilmesi için *yaşa-*, *tur-*, *tokta-*, *tir-/ ter-* gibi eylemlerin türevlerinden yararlanıldığı bilinmektedir. Türkiye Türkçesinde *yaşar*, *durmuş*, *dursun*, *toktamış*; Kazakçada *toktamıs*, *toktasın*; Tatarcada *tiribay*, *tiribike*, *tirik*, *kaldı*, *kaldıbay* vb⁷. Sağlık koşullarının ve tıp biliminin yetersizliğinden dolayı eski çağlardan beri insanoğlunu en fazla kaygılandıran olguların başında gelen bebek ve çocuk ölümlerini önleme çaresi olarak gelişen bu geleneğe bağlı olarak eski Türkçe metinlerde *tirig* "canlı, diri" sözcüğünün özel ad kullanımına rastlamaktayız. Erdal'ın belirlediği örnekler 3. Elegest Yazıtı (Ye 53), 3. satırda *bäg tarkan ögä tirig bän* (Kormuşin 2008: 145)ad/unvan öbeğindeki geçen *tirig* de katılabilir.

4.2. oḡl:tı (Ön II): Kormuşin dışındaki yazıt yayımcıları bu sözcüğü *oḡlı (a)tı* "oḡlunun adı" biçiminde okumuşlardır. Böylece bu imladan sonra gelen *küç* sözcüğü, bağımsız olarak veya *urı* sözcüğüyle birlikte, yazıt sahibinin oḡlunun adı sayılmıştır (Radloff 1895: 329; Orkun 1940: 133; Malov 1952: 48; Batmanov 1970: 45; Tekin 2000: 233). Oysa $wg^1l^1I:t^1I : kw\text{c} wr^2I wg^1l^1 n^1 : t^1wg^1[d^1I]$ cümlesindeki *oḡl(a)n* sözcüğü, *küç* ve *urı* sözcükleri tarafından nitelenerek, bunlarla bir söz öbeği oluşturmaktadır: *küç urı oḡlan* "güçlü, erkek evlatlar". *küç* sözcüğünün "güçlü"

⁷ Türklerde ad verme geleneği hakkında bkz. Sakaoğlu 2001; Alkaya 2001; Rásony 2007.

HAKASYA BULGUSU ESKİ BİR TÜRK MEZAR TAŞI: AÇURI (OÇURI, Ye 26) YAZITI

anlamıyla da kullanımını I. Altın Köl Yazıtı, Ön 1'de görebiliriz: $(a)ts(a)r (a)lp : (\ddot{a})rt(i)\eta(i)z tuts(a)r küç (\ddot{a})rt(i)\eta(i)z \ddot{a}$ (Tekin 2004c: 538).

Kormuşin, sözcüğü *ogltu* okumuştur (2008: 18). $wg^{11}I:t^{1}I$ yazımı, *ogltu* biçiminde okumaya olanak tanır. Türk Runik yazıtlarında : işaretinin yalnızca sözcükleri değil, ekleri veya genel olarak heceleri de ayırdığı malumdur. Bunun en bilinen örneği Suci Yazıtı 1. satırda *uygur : yir(i)ntä : y(a)gl(a)k(a)r : k(a)n : ta : k(ä)l[t(i)m]* cümlesi içinde yer almaktadır (Ramstedt 1913-1918; Zuev 1958; Sertkaya 2001). Bu Uygur yazıtı dışında bir çok Yenisey bölgesi yazıtında söz konusu imlayla karşılaşmaktayız.

ogul sözcüğünün Moğolca çokluk eki $+(U)t$ ile genişlemiş biçimi *ogltu*, Moğolistan bölgesi kağanlık yazıtları Kül Tigin ve Bilge Kağan'da da geçer: $(a)nta kirsä : in(i)si k(a)g(a)n : bolm(t)ş (\ddot{a})r(i)nç : ogltu : k(a)g(a)n : bolm(t)ş (\ddot{a})r(i)nç : (KT D 4-5; BK D 5)$.

Kormuşin cümleyi *oylütü küç urı oylan toy[đım]* olarak onarmıştır (2008: 18); ancak bu okuma, hem yazıt metninin üslubuna aykırıdır hem de özne-yüklem uyumunu bozmaktadır. Açuri, diğer Yenisey yazıtlarının büyük çoğunluğunun aksine birinci kişinin ağzından yazılmadığı için yüklemeleri oluşturan eylemler ikinci kişi ekiyle çekimlenmiştir. *ogltu* sözcüğü de üçüncü kişi iyelik ekiyle çekimlendiğinden, yüklem eylemi *tog*'ın, üçüncü kişi ekiyle (*tog-dl Ø*) çekime girmesi beklenmelidir: *ogltu : küç urı ogl(a)n : tog[đı]* "Oğulları, güçlü erkek evlat(lar olarak) doğdular". Dolayısıyla Açuri Ön II. satırda, mezar taşı sahibi *il ögesi bilge mançunun güçlü ve erkek evlatlar olarak doğan çocukları dile getirilmektedir*.

4.3. $k(a)zg(a)nu:r <\ddot{o}>z kuy$ (Ön IV): Atlas ve Malov'ta $D>rl \#N:>Y\#rl$ biçiminde rekonstrüke edilen bu ibare, Vasilyev'te $D>rl \#Y:>Y\#rl$ biçimindedir. Vasilyev, harfçevrimini $qz\eta^1u:r^1zquy^1$ olarak yapar; Radloff, Orkun, Malov, Batmanov ve Tekin *kazganu* öz kuy olarak okumuştur (Radloff 1895: 329; Orkun 1940: 133; Malov 1952: 48; Batmanov 1970: 45; Vasilyev 1983: 24; Tekin 2000: 233). Kormuşin cümlelerin bütünü *[täñri] iliniz için qazyanu ügiräri a-yüta äsiz* okuyup "On zavoyevival i sobiral radi svoyego bogo [hşanimogo] gosudarstva, a teper' -o, gore, jal'" olarak anlamlandırır (2008: 18).

Bitigci, *kazganur* sözcüğünün son ünsüzünü N biçiminde kazımıştır. Bu harf \ddot{o} 'nün bir varyantı ve r^1 'in ($\#$) de ayna yazımlı tabir edilen bir biçimdir. Bu yazım, aynı harfle iki sesin gösterildiği bir tasarruf olabileceği gibi, bitigci öz sözcüğünün ünlü işaretini ($\#$) kazımayı unutmuş da olabilir.

$Il^2\eta z w\check{c}w\check{n}^2 : qzg^1n^1w:r^1 z qwy^1$ söz öbeğindeki *il(i)\eta(i)z için : k(a)zg(a)nur* ibaresi, *öz kuy* sözcüklerini nitelemektedir. Runik yazı sistemli yazıtlarda *kazgan*-eylemi, "(*il, bodun, törü*) kazanmak, elde etmek" ve "kazanmak, kazanç elde etmek, ganimet sağlamak" anlamlarında kullanılır. *öz* "vadi" ve *kuy* "barınak" sözcükleri,

yazıt sahibinin *kazganur* (“kazanıyor olduğu, ele geçiriyor olduğu”) yerleridir. Burada *körür köz, bil(i)r bil(i)g* yapılarında olduğu gibi eylem+*Ur* (geniş zaman partisibi) +ad kuruluşuyla sıfat tamlaması yapılandırılmıştır. Bu nedenle *kazganur öz kuy* “kazanılan barınak (ve) vadi” olarak açıklanabilir.

Açurı Yazıtı, *öz* ve *kuy* sözcüklerinin çekimsiz kullanımıyla dikkati çeker. Yenisey yazıtlarında bu iki sözcük *kuy+tA* (lokatif) + *kuñçuy+Im* (iyelik) *öz+tA* (lokatif) + *ogul+Im* (iyelik) → *adrıl-* kuruluşuyla *kuyda kuñçuyum(+kA) özde oglum(+kA) adrıltım a* “barınakta(ki) eşim(den), vadide(ki) oğlum(dan) ayrıldım ah!” kalıp cümlesi içinde yer alır. İlk kez Açurı Yazıtı, *kuy* ve *özün* kazanıldığı/fethedildiği/ganimet olarak ele geçirildiği bilgisini sunar.

4.4. y(a)s(ı)n (a)ta (Sol I): Yazıtı yayımlayan tüm bilim adamları bu sözcüğü *yaşın*ta “yaşında” okumuşlardır (Radloff 1895: 329; Orkun 1940: 134; Malov 1952: 49; Batmanov 1970: 46; Tekin 2000: 233; Kormuşin 2008: 18). Bu okuma olanaklı olsa da, cümle dizimi ve cümlenin mantığı açısından çelişkiler içerir: On yedi yaşında ölmüş bir kişinin erkek çocukları, *onyedi erdemi*, buyruğu altında yüz beyi, altmış yoldaşı, elli dostu, sayısız damgalı atı ve çok miktarda bakır parası olması bir paradoks teşkil ettiği gibi, “*il*in bilgesi, toplumun büyüğü, aksakalı” olduğu *il ögesi* söz öbeğiyle tanımlanan yazıt sahibinin onlu yaşlarını sürdürürken vefat etmesi mantığa aykırıdır. Adına II. Bay Bulun Yazıtı (Ye 49) dikilen *mal öge* unvanlı beyin altmış iki yaşında; adına Kejeelig Hovu Yazıtı (Ye 45) dikilen *k²wmwł² ögä* unvanlı beyin ise altmışbir yaşında öldüğünü ilgili yazıtlar aracılığıyla bilmekteyiz. Buna ek olarak, Kejeelig Hovu’da *k²wmwł² ögänin* otuz yaşında *öge* olduğu, üstelik bu unvanı alabilmek için çok emek harcadığı (*katıglanıp otuz yaşımga öge boltum* “çabalayıp otuz yaşında öge oldum.” Ye 45, 3) hesaba katılırsa, bu unvanı otuzlu yaşlardan önce elde etmenin güçlüğü anlaşılabilir. Bize göre burada iki ayrı sözcük (*yaşın ata* “yayıyla (ok) atarak”) vardır.

y(e)ti : *y(e)g(i)rmi* : *(ä)rd(ä)mi* : *y(a)s(ı)n (a)ta (ä)rd(ä)m* : *ölti* olarak okuduğumuz sol I. satır cümlesinde *yeti yegirmi* “onyedi” sayısı, *ärdämi* sözcüğüyle iyelik öbeği oluşturmakta ve yazıt sahibinin yaşarken gösterdiği kahramanlık sayısını açıklamaktadır. Bir başka Yenisey yazıtı Abakan (Ye-48), 15. satırda geçen *(a)rtuk* : *(ä)rd(ä)mi b(a)r üç(ü)n* “çok (sayıda) yiğitliği olduğu için” (Kormuşin 1997: 56; Kormuşin 2008: 140) ibaresi, bu görüşü sağlam bir temele oturtabilir. *artuk* sözcüğünün karşıtı *äksükün ärdämle* kurduğu gramatik ilişki 2. Kızıl Çıraa (Ye 44), 5. satırda dikkat çeker: *(ä)r (ä)rdäm[in]de* : *ägsük(i)m yok* (Kormuşin 1997: 222; Kormuşin 2008: 133).

Elegest Yazıtı, 8. satırda da *s(ä)k(i)z (ä)r (ä)r (ä)rd(ä)m(i)m* “Sekiz kişi (öldürdüm). Erlik erdemim (bu)” (Tekin 2004: 464-65) cümlesi, *ärdäm* (+ iyelik *eki*) sözcüğüyle öbek oluşturan sayı adının savaşta öldürülen düşman olduğunu belgelemektedir. II. Bay Bulun Yazıtı (Ye 49) 3. satırda geçen *(ä)r (ä)rd(ä)m(i)m eki* : *elig t¹wł¹m* : *y(a)g(t)da* : *otuz* : *(ä)r(i)g* : *öl(ü)rd(ü)m* cümlesi, mezar sahibi *inal*

HAKASYA BULGUSU ESKİ BİR TÜRK MEZAR TAŞI: AÇURI (OÇURI, Ye 26) YAZITI

öge unvanlı beyin katıldığı (veya komuta ettiği) t¹w⁸ (savaş?) sayısının kırkiki olduğunu belirtir. Bu rakamlar, üst rütbeli beylerin yaşamları süresince katıldıkları savaş, öldürdükleri düşman ve üstesinden gelip yok ettikleri yırtıcı hayvan sayısını karşılayabileceği gibi, *il* ve *bodun* için elde edilen mal varlığını da gösteriyor olabilir. Begre Yazıtı (Ye 11), 3-4. satırda (ä)r (ä)rd(ä)m(i)m üç(ü)n (a)lpun < üç(ü)n > (a)lt(u)n küm(ü)ş(i)g (e)gri t(ä)bä (e)ldä kişi k(a)zg(a)nd(ı)m a y(e)ti böri öl(ü)rd(ü)m ä b(a)rs(t)g kökm(ä)k(i)g öl(ü)rm(ä)d(i)m ä (Kormuşin 1997: 273; Kormuşin 2008: 104) cümleleri, *er erdem* kazanmak için yapılan eylemleri özetler tarzdadır.

at- “atmak” fiili, “ok atmak, silah atmak” gibi hareketlerin de adı olduğu için (ED: 36ab), *yasın ata* ibaresi “yayıyla ok atarak” olarak anlamlandırılabilir. Bu da yazıt sahibi *bilge mançu tirig* unvanlı *il ögesinin* savaşırken öldüğü tezini ileri sürmemizi sağlayabilir. *at-* fiili, Eski Türkçe belgelerde yaygın olarak *ok at-*, *okın at-* biçiminde geçse de, Budist Uygur yazmalarında *käyik atmuş ok ya*, *yasın kurdu zrošč burhanag attı* gibi *ya* “yay” nesnesi ile *at-* eyleminin ilişkisini gösteren örneklerle rastlayabiliriz (UW: 254).

Orkun ve Tekin tarafından önerilen *yaşınta erdim* biçimindeki okumaya bir başka engel de, yazıtın mezar sahibi kişinin ağzından değil, bir başkasının ağzından yazılmış olması ve mezar sahibine *sen* hitabıyla seslenilmesidir. Bir başka ifadeyle bu satırda *yaş* sözcüğü söz konusu olsaydı, *yaşınta ärtiñ/ ärtig/ ärtiñiz* yazımını beklemeliydik.

Buna göre *y(e)ti* : *y(e)g(i)rmi* : (ä)rd(ä)mi : *y(a)s(t)n (a)ta (ä)rd(ä)m* : *ölti* cümlesini “Onyedinci erdemi (kahramanlığı vardı), yayıyla (ok) atarak, yiğitçe (kahramanca) öldü.” olarak anlamlandırıyoruz. *öl-* eyleminin zarfı olarak değerlendirdiğimiz *ärdäm* sözcüğünün bu cümlede *sociative* bir anlamı⁹ olabileceği gibi, bu sözün “kahramanca, yiğitçe” anlamı taşıdığı göz ardı edilmemelidir. Erdal, *+dAm* ekinin çok üretken bir ek olmamakla birlikte sadece sıfat türündeki sözcükleri oluşturduğuna ve *ärdäm* yazıtlarda sıfat kullanımının sürdüğüne dikkati çekmektedir (1991: 68).

4.5. b(a)kırı buş(ı)z (ä)rti (Sol III): İlk yayınlarda, bu ibarenin önündeki *ṛ* (*k¹*) harfi de ibareye dahil edilmiş ve ilk sözcük *qak-qı äti* (Radloff 1895: 330) ve *kabakı* eti (Orkun 1940: 134) biçiminde okunmuştur. Thomsen, *Turcicada Radloff*’un okuyuşunu eleştirmiş ve ibarenin *baqrı buşsız ärti* “onun bolca bakırı vardı” biçiminde okunabileceğini ortaya koymuştur (Thomsen 2002: 384). Bu okuma ve anlamlandırma Malov, Batmanov ve Tekin tarafından da benimsenmiştir

⁸ Bu sözcük Malov’a göre *tokum* “pryajka (u poyasa); Batmanov’a göre *at ık(?)*; Kormuşin’e göre *tusu* “yarar, fayda”, Tekin’e göre *tokış* “savaş”tur (Malov 1952: 97, 110; Batmanov 1959: 171; Kormuşin 1997: 172; Tekin 2000: 235; Kormuşin 2008: 141).

⁹ *sociative* anlamın çekimsiz adları cümle içinde zarf göreviyle işletmesi hakkında bkz. Erdal 2004: 361.

(Malov 1952: 49; Batmanov 1970: 46; Tekin 2000: 233). Kormuşin ise, yazıt metni bağlamından hayli uzaklaşarak bu ibarenin olduğu satırı *barira buşsiz ärti qara lačün tägürtim* “hodili pohodami. Eto bilo bespeçal’noye vremya. Ya privozil černih krečetov!” biçiminde okumuştur (2008: 18). Yazıt fotoğrafında ilk sözcüğün $\Gamma\text{h}\text{h}\text{d}$ olarak yazıldığı net biçimde görülmektedir. Üçüncü harf, Yenisey yazıtlarında Ψ (r^1) harfinin varyantlarından biri olduğu için, yazım *b(a)k(t)rı* okumaya imkan tanır.

Eski çağ Türk toplumunda *bakırın*, “para” anlamıyla kullanıldığını belgeleyen bu cümleyle ilgili olarak Thomsen, mezar sahibinin bir metal işçisi veya sanatçısı olabileceği, hatta metal toplamaya özel bir ilgi duyduğu yorumunu yapmıştır (Thomsen 2002: 385). Kızlasov ise, bu yazıtta geçen *bakır* sözcüğünün, Hakasların IX-X. yüzyıllarda para kullandıklarına, hatta ülkelerinde para dolaşımı olduğuna kanıt sunduğunu ve Açurı Yazıtı’nın, eski Türk çağı toplumunun üst sınıf temsilcileri elinde büyük miktarda paralar toplandığının belgesi olduğunu belirtir (2006: 55). Eski Türk toplumunda *bakırın* aynı veya nakdî tediye olarak tedavülde olduğunu, VIII-IX. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen Ye-79 numaralı Runik sikke üzerinde kayıtlı *bakır* sözcüğü kanıtlamaktadır (Vasilyev 1983: 39).

bakır hakkında bkz. USp: 266; EUTS: 21; ED: 317b; DTS: 82; Sevortyan 1978: 58.

Cümlelerin bir başka özelliği, Türk Runik yazıtlarında bir çok örneğini gördüğümüz teşbih (benzetme) sanatıyla kurulmuş olmasıdır¹⁰. Kişinin yaşamında edindiği mal varlığının (bilhassa paranın ve para karşılığında kullanılan darp edilmiş değerli metallerin) sayısının çokluğu, bu satırda saç tellerinin sayısına yaklaştırılırken, bir başka Yenisey yazıtı Hemçik Çırgakı (Ye 41), 5. satırda çakıl taşlarına benzetilmiştir: *s(a)y t(ä)g : s(a)r(t)g : (a)lt(u)n(u)m* “çakıl taş(lar)ı gibi (sayısız, çok) sarı altınlarım” (Tekin 2004b: 579-580; Kormuşin 2008: 56).

4.6. t(ä)gmiş sü t(ä)ñi (Sol IV): Üçüncü sözcüğü Orkun “kudret”, Radloff, Malov, Batmanov ve Tekin “sayı” olarak açıklar. Kormuşin, ibareyi okumamıştır (Radloff 1895: 330; Orkun 1940: 134; Malov 1952: 49; Batmanov 1970: 46; Tekin 2000: 233; 254; Kormuşin 2008: 18).

Türk Runik yazıtlarında **1.** “(yönelme durumuyla) “değmek; ulaşmak, erişmek” **2.** (savaşta) hücum etmek, saldırmak, saldırmak **3.** (*yaş* sözüyle) “belli bir yaşa gelmek; yaşı kemale ermek, yaşlanmak” **4.** (*küni* sözüyle) “hasetlenmek, kıskanmak” anlamlarında kullanılan *täg-* eyleminin burada 2. anlamla kullanıldığı açıktır. Bu nedenle, Radloff ve Malov bu ibareyi [*y(a)g(t)ka*] *t(ä)gmiş sü : t(ä)ñi* olarak “düşmana hücum etmiş asker sayısı” olarak kurmuştur (Radloff 1895: 330; Malov 1952: 49).

¹⁰ Bu konuda bkz. Aydın 2006.

HAKASYA BULGUSU ESKİ BİR TÜRK MEZAR TAŞI: AÇURI (OÇURI, Ye 26) YAZITI

Eski Türkçe *tāη* “denk, eşit, muadil; karşılık” için bkz ED: 511ab. Etü. *tāη* “eşit, denk, muadil; bedel, karşılık”, XI. yüzyıldan sonra, *tāηä* biçimiyle ve “eşitlik, değer ölçüsü” anlamıyla Türk kültür hayatına girmiş; Orta Asya Türklerince “bir malın veya mülkün bedeli”, yani “para” karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu sözcük, Türkçede “çeşitli malların değiş tokuşunda kullanılan her türlü değerli nesne ve metal parçası”na *denk* gelen para birimi haline gelmiştir. Bu sözcükten türeyen *teηge*, “değer, kıymet” anlamlarıyla birlikte “alım veya satımda bir şeyin mal veya para karşılığındaki değeri, bir malın aynı veya nakdî karşılığı”, yani *dengi* olarak, bugünkü Türk şivelerinin bir çoğunda kullanılmaktadır.

tāη sözcüğünün “karşılık” anlamından “sayı” anlamına geçişi semantik açıdan olanaklıdır.

4.7. b(a)g(i)r (Sağ III): Radlof, bu sözcüğün yer aldığı $s^2Iz b^1g^1Ir^1$: $kwz\eta In^2$ ibaresini *siz bagır köziηin* “Mit schauendem Auge” (1895: 330); Orkun [$s^{\#}k]iz b^{\#}gır$ *küz²ηüsi* “sekiz bakır aynası” olarak okumuş ve anlamlandırmıştır (1940: 135). Malov, Orkun’un okuma ve anlamlandırmasını benimsemiştir (1952: 50). Batmanov *iz bagı(k)? közüηüs* okuyarak Malov ve Orkun gibi anlamlandırır (1970: 47). Tekin *äsiz, bagır!* okuyarak, *bagır* “On a Misinterpreted Word” adlı makalesinde “What a pity!”, *Orhon Türkçesi Grameri*’nin sözlük kısmında “Ne acı! Yazık!” olarak karşılar. Böylece ikinci sözcüğü de acınma ünlemi sayar (2000: 233, 239; 2004a: 20). Kormuşin, sözcüğün yer aldığı satırın neredeyse tamamını farklı biçimde okur: *äsiz köz süsi on kara kökmüši är ärdiηiz ičyintim* “O jal’, - lyubimoye voysko, Desyat’ (plemen) naroda Kökmüş, vı bili mujami-voinami, - ya lişilsya (vas)!” (2008: 19).

Bize göre de, *bagır* Yenisey yazıtlarında yaygın olarak kullanılan *äsiz/äsiz ä/äsizim/äsizim ä* ve *yıta/yıtu/yata* acınma ünlemlerinin yanı sıra kullanılmıştır. Yenisey yazıtlarında seyrek kullanılan *ıg* “Ah! Vah!”, *ıyu* “Heyhat”, *kı* “Heyhat!” ünlemleri için bkz. Tekin 2000: 164. *açıg a, ökünç-ä, buη-a* vd. için bkz. Erdal 2004: 352.

Clauson, *bagır* sözcüğünün Açuri Yazıtı’ndaki anlamını sorgulamaz; ancak duyguların ciğerden kaynaklandığına dair inanışlar nedeniyle, sözcüğün metaforik anlamlar kazandığını belirtir (ED: 317ab). Bu anlam ilişkisi *öpke* “ciğer; öfke” ve *bagırsak* “merhametli” sözcüklerinde de görülür. Manichaica II, 8/ 12’de kayıtlı *bagırsakım* “Merhametlim!” ünlemi de, Türkçede iç organların adlarından ünlemlerleşmeler olabileceğine örnek teşkil etmektedir (ED: 9a; 319b).

4.8. bökm(ä)d[(i)η(i)z] (Sağ IV): Yayımcılar tarafından *bütmädiηiz* okunup *büt-* “inanmak” eylemiyle ilişkilendirilen bu sözcüğün üçüncü harfini **h** yerine **ß** olması kuvvetle olasıdır. Yenisey yazıtlarında sık sık geçen *bök-* “doymak, kanmak” eylemi, metin bağlamına da uygundur. Kormuşin de bu eylemin *bök-* olduğunu saptamış; ancak yüklemi birinci kişi ekiyle (*bökmädım*) yapılandırmıştır (2008: 18). Ancak aynı satırda *ökinm(ä)d(i)η(i)z* ve *körm(ä)d(i)η(i)z* sözcükleri göreceli netlikle

okunabilir durumda olduğundan, *bökme*- eyleminin görülen geçmiş zaman çekimi, 2. kişi ekini gerektirmektedir.

4.9. (ä)siz(i)ŋ (Arka I): Radloff, Orkun, Malov ve Tekin tarafından *siziŋ* olarak okunan bu sözcük, tekil ikinci kişi zamirinin iyelik çekimli biçimi sayılmıştır. Batmanov ve Kormuşin ise ibareyi okumamıştır. (Radloff 1895: 330; Orkun 1940: 135; Malov 1952: 50; Batmanov 1970: 47; Tekin 2000: 233; Kormuşin 2008: 18).

Yenisey yazıtlarında mezar taşı sahibi hakkındaki bilgilerin tekil I. kişi ağzından anlatılması %95'i aşkın bir oranda olduğu için, Açıurı yazıtının III. kişi ağzından II. kişiye hitaben, yani tekil II. kişi anlatımıyla yazılması önemlidir. %95'in üzerindeki I. kişi anlatım tarzı, Yenisey mezar taşları metinlerini, yazıt sahibinin yaşam öyküsünü kendi ağzından anlattığı kısa otobiyografik belgeler olarak da tanımlamamıza olanak tanır; ancak Abakan (Ye 48) ve 1. Altın Köl (Ye 28) gibi yazıtlar, yer yer II. ve III. kişilerin ağzından yazılmış bölümler de içeren belgelerdir. Karışık anlatımla yazılmış yazıtlara 3. Uybat'ı (Ye 32) ve 6. Uybat'ı (Ye 98) de katabiliriz.

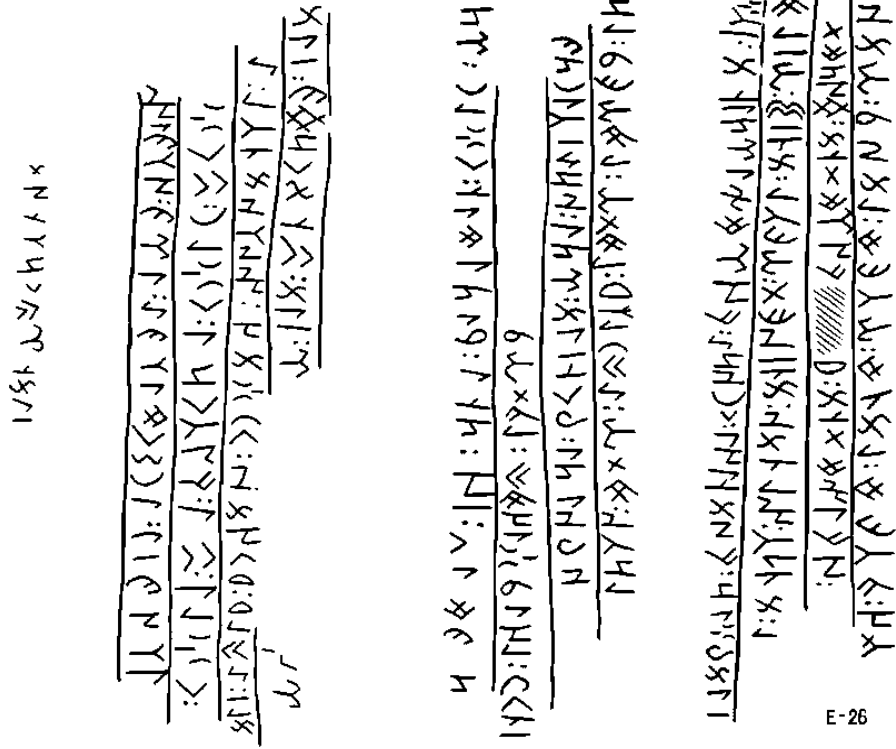
Yazıt sahibinin yaşam öyküsünü kendi ağzından anlattığı metinlerde geçen acınma ünlemi *äsiz*, sık sık birinci tekil kişi iyelik ekiyle çekime girer: *äsiz+Im* (Ye 3; Ye 42; Ye 65; Ye 68; Ye 98; Ye 100; Ye 109); *äsiz+Im ä* (Ye 1; Ye 3; Ye 5; Ye 10; Ye 11; Ye 14; Ye 19; Ye 25; Ye 27; Ye 42; Ye 43; Ye 44; Ye 45; Ye 46; Ye 49; Ye 50; Ye 51; Ye 55; Ye 59; Ye 61; Ye 68; Ye 92; Ye 147; Ye 149; Ye 152).

Eerbek I (Ye 147), 5. satırda geçen *äsizlärim ä* kaydı (Kormuşin 1997: 254; Kormuşin 2008: 164), bu çekimin çoğul biçimle de genişletilebildiğinin örneğini vermektedir. Açıurı Yazıtı, II. tekil kişi anlatımıyla, yani % 95'i aşan dilimin dışına çıkmasıyla dikkati çeker. Dolayısıyla, s²Izŋ imlası (ä)siz(i)ŋ biçimindeki okuyuş hem imla hem cümle bağlamı hem de Yenisey yazıtlarının genel üslubu bakımından elverişlidir. Altın Köl I (Ye 28), Sol I'de satırda kayıtlı *il(i)m : ök(ü)nç(ü)ŋä : k(a)l(i)n : y(a)g(i)ka : k(a)ym(a)t(i)n : t(ä)g(i)p(ä)n : (a)dr(i)ld(i)m a : y(i)ta*¹¹ cümlesinin ikinci sözcüğü, yazıtı yayımlayan bilim adamlarınca birinci sözcükle ad tamlaması oluşturduğu yönünde algılansa da, buradaki *ök(ü)nç(ü)ŋä* ögesinin acınma ünlemi (*ökünç-Uŋ ä!* "Ne yazık ah!") olması yüksek bir ihtimaldir. Altın Köl I Yazıtı'nın I. ve II. kişi ağzından karışık anlatım tekniğiyle yazılması bu ihtimali güçlendirmektedir.

¹¹ Bu cümle "Ah ilim! Ne yazık ah! Kalabalık (güçlü) düşmana geri çekilmeksizin hücum edip ayrıldım (öldüm) ah!" biçiminde anlamlandırılabilir.

HAKASYA BULGUSU ESKİ BİR TÜRK MEZAR TAŞI: AÇURI (OÇURI, Ye 26) YAZITI

Fotoğraf ve Kopyalar: Vasilyev 1983: 64, 102.

Kaynaklar

- ALKAYA, E. (2001), "Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları", **Türk Kültürü**, Cilt XXXIX, Sayı 459, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 442-448.
- AMANJOLOV, A. (2003), *İstoriya i teoriya drevnetyurkskogo pis'ma*, Almatı: Mektep.
- AYDIN, E. (2006), "Eski Türk Yazıtlarında Benzetme İlgisiyle Kurulmuş Cümleler Üzerine", **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, Yıl 2006/2, 65-72.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. Sema (1998), "Yenisey Kitabeleri ve Yer-Sular", **Journal of Turkish Studies 22**, (TUBA/Türklük Bilgisi Araştırmaları), Hasibe Mazıoğlu Armağanı, Cambridge: Harvard UP: 171-184.
- BATMANOV, İ. A. (1959), *Yazık Yeniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Frunze.
- , (1971), *Talasskie pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Frunze.
- BATMANOV, İ.A.-SUBRAKOVA, O.V. (1970), *Drevniye pis'mena Hakasii. Vıp I*. Abakan.

HAKASYA BULGUSU ESKİ BİR TÜRK MEZAR TAŞI: AÇURI (OÇURI, Ye 26) YAZITI

- BATMANOV, İ.A.- KUNAA, A. Ç. (1963a), *Pamyatniki drevnyurkskoy pis'mennosti Tuvi*. Vip I. Kızıl.
- , (1963b), *Pamyatniki drevnyurkskoy pis'mennosti Tuvi*. Vip II. Kızıl.
- BAZIN, L. (1993), "Quelques remarques d'Epigraphie Turque ancienne", *Türk Dilleri Araştırmaları* 3, Ankara: Simurg Yayınları, 33-41.
- CAFEROĞLU, A. (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- CLAUSON, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press (=ED).
- Divanü Lûgat-it-Türk I-IV* (1998-1999), (Çeviren: B. ATALAY), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A.B. (2004), *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDAL, M. (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz.
- , (2002), "Anmerkungen zu den Jenissei-Inschriften", *Splitter aus der Gegend von Turfan, Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags* (eds. M. ÖLMEZ-S. C. RASCHMANN), İstanbul-Berlin: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 51-73.
- , (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill Academic Publishers.
- KIZLASOV, İ. L. (1994), *Runiçeskie pis'mennosti yevraziyskih stepy*, Moskva: Izdatel'skaya Firma Vostochnaya Literaturan RAN.
- , (2006), "Üzerinde Türkçe Yazıtlar Bulunan Yenisey Sikkeleri (Eski Hakas Devletinde Para Dolaşımı Sorununa Dair)", *Eski Türklerde Para (Göktürklerde, Uygurlarda, Türgişlerde)*, Hazırlayanlar: Osman Fikri SERTKAYA-Rysbek ALİMOV, Ankara: Ötüken Yayınları, 31-61.
- KONONOV, A. N. (1980), *Grammatika yazıka tyurkskih runiçeskih pamyatnikov VII-IX vv*, Leningrad.
- KORMUŞİN, İ. V. (1997), *Tyurskie yeniseyskie epitafii. Teksti i issledovaniya*, Moskva: Nauka.
- , (2008), *Tyurskie yeniseyskie epitafii. Grammatika. Tekstologiya*, Moskva: Nauka.
- MALOV, S. Ye. (1952), *Yeniseyskaya pis'mennost tyurkov, texti i perevodi*, Moskva-Leningrad: Akademiy Nauk SSSR, 47-51.
- NADELYAYEV, V. M.- NASİLOV, D. M. - TENİŞEV, E. R.-ŞÇERBAK, A. M. red. (1969), *Drevnyurkskiy slovar*, Leningrad: Izdatel'stvo Nauka (=DTS).
- ORKUN, H. N. (1940), *Eski Türk Yazıtları III. Yenisey Yazıtları*, İstanbul: Alaeddin Kırıl Basımevi, 133-137.
- ÖNER, M. (1993), "or-tor-çor" Sözlere Hakkında", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VII*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 179-186.
- RADLOFF, W. (1895), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St.-Petersburg.
- , (1972), *Uigurische Sprachdenkmäler*, Biblio Verlag-Osnabrück (=USp)
- RAMSTEDT, G. J. (1913-1918), "Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei", *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, Vol. 30/3, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1-63.
- RÁSONY, L.-BASKI, I. (2007), *Onomasticon Turcicum: Turkic Personal Names*, Bloomington, Indiana: Indiana University Uralic and Altaic Series.
- RÖHRBORN, K. (1977-1998), *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen texte aus zentralasien, Lieferung I-6*, Wiesbaden: Steiner (=UW).

- SAKAOĞLU, S. (2001), *Türk Ad Bilimi I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SERTKAYA, O. F. (1995), “Yenisey Yazıtlarının Yayınlarındaki Bazı Okuma ve Anlamlandırmaların Düzeltilmesi, Yeni Okuma ve Anlamlandırma Teklifleri”: *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 200-208.
- , (2001) “Suuci<Sugeci (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı?”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 313-346.
- , (2008), “Göktürk (Runik) Harfli Yazıtların Envanter, Alfabe ve Bibliyografya Problemleri Üzerine”, *Dil Araştırmaları*, Sayı 2, Bahar 2008, 7-34.
- SEVORTYAN, E. V. red. (1978), *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvı “B”*, Moskva: İzdate’stvo “Nauka”.
- TEKİN, T. (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dili Araştırmaları Dizisi: 9, 233.
- , (2004), “Elegest (Körtle Han) Yazıtı”, *Makaleler II. Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yayına Hazırlayanlar: E. YILMAZ-N. DEMİR, Ankara: Öncü Kitap, 463--478.
- , (2004a), “On a Misinterpreted Word”, *Makaleler II. Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yayına Hazırlayanlar: E. YILMAZ-N. DEMİR, Ankara: Öncü Kitap, 13-24.
- , (2004b), “Hemçik-Çırgakı Yazıtı”, *Makaleler II. Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yayına Hazırlayanlar: E. YILMAZ-N. DEMİR, Ankara: Öncü Kitap, 578-587.
- , (2004c), “The First Altınkö1 Inscription”, *Makaleler II. Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yayına Hazırlayanlar: E. YILMAZ-N. DEMİR, Ankara: Öncü Kitap, 537-554.
- THOMSEN, V. (2002), “Turcica. Moğolistan ve Sibiryada’ki Türk Yazıtlarının Yorumlanmasıyla İlgili İncelemeler”: *Orhon Yazıtları Araştırmaları* (Çeviren ve Yayına Hazırlayan: V. KÖKEN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 315-453.
- VASİLYEV, D. D. (1983), *Korpus tyurkskih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*, Leningrad
- ZUEV, Yu. A. (1958), “Kirgizskaya nadpis’ iz Sudji”, *Sovetskoe Vostokovedenie*, 1958/1, 133-135.